

CSELEKVÉS és BESZÉD

„Minden bánat elviselhető, ha történetbe ágyazod, vagy elmeséled a történetét.”
ISAAC DINESEN

„Mert a cselekvő főleg arra törekszik minden cselekedetében, akár természeti kényszerűségből, akár saját akaratából cselekszik, hogy saját magához hasonlót hozzon létre, s ez magyarázza, hogy minden cselekvőnek gyönyörűsége telik a cselekvésben. Mivel minden, ami létezik, kívánja létét, a cselekvésben pedig a cselekvő léte valamiképpen kiteljesedik, ebből szükségképpen gyönyörűség támad... Csakis olyan dolgot cselekszik tehát, amilyennek lennie kell annak, ami létrehozandó.”

DANTE (Sallay Géza ford.)

A cselekvő fölfedi magát a beszéd és a cselekvés során

Az emberi pluralitás, a cselekvés és a beszéd alapvető feltétele kettős jellegű: egyszerre része az egyenlőség és a különbözőség. Ha az emberek nem volnának egyenlőek, nem érthetnék meg sem egymást, sem azokat, akik előttük jártak, és az utánuk jövők igényeit sem tudnák fölbecsülni, így a jövőt sem tervezhetnék. Ha az emberek nem volnának különbözőek, azaz nem különbözne minden egyes emberi lény bármelyik másiktól, aki valaha volt, van vagy lesz, sem a beszédre, sem a cselekvésre nem volna szükségük ahhoz, hogy megértsék magukat egymással. A jelek és a hangok bőven elegendőek volnának rá, hogy közölgék egymással közvetlen szükségleteiket és egyforma igényeiket.

Az emberi különbözőség nem azonos a mássággal – az *alteritas* különös minőségével, amivel minden létező rendelkezik, s így a középkori filozófiában ez a Lét négy alapvető, egyetemes jellemzőjének egyike, amely minden konkrét minőséget meghalad. A másság per-

sze a pluralitásnak is fontos vetülete, ez az oka annak, hogy meghatározásaink egyúttal mindig megkülönböztetések is, azaz semmiről sem tudjuk megmondani, micsoda, amíg meg nem különböztetjük valami mástól. A másság legelvontabb formájában csak a szerves tárgyak egyszerű többszörösségében lelhető föl, és már a legcsekélyebb szerves élet, még egyazon faj egyedei között is, a változatosság és a különbözőség jegeit mutatja. Csak az ember képes azonban rá, hogy ezt a különbözőséget ki is fejezze, megkülönböztesse önmagát, és ne csupán valamijét – a szomszárát, éhségét, vonzalmát, ellenérzését, félelmét –, hanem saját magát is közölgje. Az emberben a másság, amiben osztozik mindennel, ami létezik, valamint a különbözőség, amiben minden élővel közösködik, egyediséggé válik, az emberi pluralitás pedig az egyedi lények paradox pluralitása.

A beszéd és a cselekvés napvilágra hozza ezeket az egyéni különbözőségeket. Rajtuk keresztül az emberek nem pusztán különböznek, hanem meg is különböztetik magukat; az emberi lények ezen a módon jelennek meg egymás számára nem csupán testi létezés-

sükben, hanem *qua* emberek. Ez a megjelenés, a pusztasági létezésétől eltérően, a kezdeményezésen alapul, azon a kezdeményezésen, amelytől senki nem tartja vissza magát, ha ember akar maradni. Ez a *vita activa* egyetlen másik tevékenységéről sem mondható el. Az emberek nagyon is jól meglehetnek munka nélkül, másokat is kényszeríthetnek rá, hogy elvégezzék azt helyettük, és nyugodtan dönthetnek úgy is, hogy csupán használják és élvezik a dolgok világát, de maguk nem tesznek hozzá egyetlen hasznos tárgyat sem; lehet, hogy a kizsákmányoló, a rabszolgatartó vagy az élősködő élete igazságtalan, de mindenképpen emberi. A beszéd és cselekvés nélküli töltött élet ugyanakkor – az egyetlen életvitel, amely a szó bibliai értelmében valóban minden külsőséget és hívságot megtagadott – a világ számára szó szerint halott; megszűnik emberi életnek lenni, mivel már nem emberek között zajlik.

A szóval és a tettel helyezzük bele magunkat az emberi világba. Mintha másodszor is megszületnénk, amikor eredeti fizikai megjelenésünk csupasz tényét megerősítjük és fölállaljuk. Erre nem a szükségleteink sürgetnek bennünket, mint a munkára, és nem is a haszon hajta ezt, mint a dolgozást.¹ A többiek jelenléte, akiknek a társaságához csatlakozni szeretnénk, serkentheti ezt, de sohasem ők teremtik meg a feltételt: az ösztönzés forrása a kezdet, amely születésünkkel jön a világra; erre válaszolunk, ha saját kezdeményezésünkre valami újba kezdünk.² Cselekedni a legáltalánosabb értelemben véve annyit tesz, kezdeményezni, kezdeni (ahogy a görög *archein* szó is azt jelenti, „kezdeni”, „vezetni”, majd „uralni”), mozgásba hozni (ami a latin *agere* eredeti jelentése). A sok ember mind *initium*, születésénél fogva jövevény és kezdő, ezért kezdeményez később maga is, ez hajta őt a cselekvés felé. [*Initium*] *ergo ut esset, creatus est homo, ante quem nullus fuit*,³ olvashatjuk Ágoston politikai filozófiájában. Ez a kezdet nem azonos a világ kezdetével;⁴ ez nem valaminek, hanem valakinek a kezdete, aki maga is kezdet. Az ember teremtésével maga a kezdet princípiuma jött a világra, ami persze csupán más megfogalmazása annak, hogy a szabadság princípiuma nem az ember előtt, hanem az ember teremtésével egy időben teremtett.

A kezdetnek az a természete, hogy valami új indul útjára, amit a korábbi történések alapján egyáltalán nem lehetett kikövetkeztetni. A kezdet és a keletkezés lényege szerint mindig meghökkenően váratlan. Az élet kifejlődése a szervesen anyagból a szervesen folyamatok végtelen valószínűtlenségében gyökerezik. Ugyanilyen valószínűtlen volt a világegyetem szempontjából a föld létrejötte is, vagy az, hogy az állati életből emberi evolúció alakuljon ki. Az új mindig a statisztikai törvények elsöprő túlsúlya és – a hétköznapi célkitűzések tekintetében a bizonyoshoz közeli – valószínűsége ellenére jön létre; az új ennél-

fogva mindig valamiféle csoda képében jelenik meg. Az ember cselekvőképessége azt jelenti, hogy elvárható tőle a váratlan, azaz képes véghezvinni azt, ami végtelenül valószínűtlen. Ezt megint csak egyedül az teszi lehetővé, hogy minden ember egyedi, vagyis minden egyes születéssel valami egyedülállóan új jön a világra. Erről az egyedi valakiről csakugyan elmondható, hogy senki nem volt előtte. Amennyiben a cselekvés mint kezdet a születés tényének felel meg, és ebben ölt testet a megszülethetőség emberi állapota, akkor a beszéd a különbözőség tényének felel meg, és ebben elevenedik meg a pluralitás emberi állapota, az, hogy különböző és egyedi emberi lényekként élünk az egyenlők között.

A cselekvést és a beszédet azért fűzi olyan szoros kötelék egymáshoz, mert az elemi, sajátosan emberi cselekvésnek arra a kérdésre is választ kell adnia, amellyel minden újonnan érkező szembetalálja magát: „Ki vagy te?” Kimondatlanul a szavaival és a tetteivel is fölfedi magáról, hogy kicsoda; mégis nyilvánvaló, hogy a beszéd sokkal közvetlenebbül járul hozzá ehhez, mint a cselekvés,⁵ míg a cselekvés viszont szorosabb viszonyban áll a kezdettel, mint a beszéd, jóllehet számos, ha nem a legtöbb cselekvés beszédként megy végbe. Ha a cselekvést nem kísérné beszéd, nem csupán revelatív jellegét veszítené el, hanem a tetejébe mintha alanyától is megfosztanák: nem cselekvő emberek, hanem végrehajtást teljesítő robotok vinnék végbe azt, ami emberi megfogalmazásban így fölfoghatatlan is maradna. A beszéd nélküli cselekvés nem cselekvés, ugyanis nincs cselekvője. A cselekvő csak akkor cselekvő, csak akkor végbevívője a tettnek, ha egyúttal szónak szónoka is.⁶ A cselekvést, amelyet útjára indít, emberi értelemben a szó fedí föl, s habár tettet nyers fizikai megjelenésében a szavak kísérete nélkül is észlelni lehet, jelentékennyé csak a beszélt szavak teszik, amelyekkel cselekvőként azonosítja magát, és közli, mit tesz, mit tett és mit szándékozik tenni.

Egyetlen másik emberi tevékenység sem támaszkodik olyan mértékben a beszédre, mint a cselekvés. A beszéd az összes többi tevékenység során alárendelt szerepet játszik, nem több, mint a közlés eszköze, vagy pusztasági társa valami olyasminnek, amit csendben is véghez lehetne vinni. Igaz, hogy a beszéd kiemelkedően hasznos kommunikációs eszköz és információs csatorna, ennyi erővel azonban a jelnyelv még hasznosabbnak és célravezetőbbnek bizonyulhatna a megadott tartalmak közvetítésében – akárcsak a matematikában és a tudomány más területein, illetve a csapatmunka bizonyos formáinál. Az is ugyanígy igaz, hogy az ember cselekvőképessége, különösen az összehangolt cselekvés képessége, kivált hasznos az önvédelem és az érdekérvényesítés terén; viszont ha semmi többről nem volna szó annál, hogy a cselekvés eszközként szolgáljon egy adott cél elérése érdekében, akkor né-

ma erőszakkal ezt a célt magától értetődően sokkal könnyebben el lehetne érni. Úgy tűnik tehát, hogy a cselekvés aligha pótolhatja hatékonyan az erőszakot, mint ahogy, a pusztá haszon oldaláról nézve, a beszéd is meglehetősen esetlenül helyettesítheti a jelnyelvet.

A cselekvés és a beszéd során az emberek megmutatják magukról, hogy kicsodák, tevékenyen fölfedik egyedi, személyes önazonosságukat, és ezzel megjelenítik magukat az emberi világban; eközben fizikai önazonosságuk minden külön ténykedés nélkül, testük egyedi alakjában és egyedi hangjukban is megnyilvánul. Az adott illető mindennel, amit mond és tesz, fölfedi, hogy ő „kicsoda” – ehhez képest azt, hogy „micsoda”, vagyis adottságait, képességeit, tehetségeit és hiányosságait szabadon elrejtheti vagy megmutathatja. Kiléjét csak néma csöndben, tökéletes passzivitással rejtheti el, ám sohasem fedheti föl egészen szándékoltan, mintha ugyanúgy birtokolná, tehetné közszemlére vagy takarhatná el, mint a tulajdonságait. Ellenkezőleg, több mint valószínű, hogy „kicsodasága”, amely mások számára oly tisztán és összeteveszthetetlenül jelenik meg, önmaga elől rejtve marad, mint a görög vallás *daimōn*ja, amely mindenkit egész életén át elkísér, és végig ott kukucskál a vállá mögött, így aztán csakis azok látják, akikkel érintkezik.

A beszéd és a cselekvés revelatív minősége akkor kerül előtérbe, amikor az emberek nem egymásért vagy egymás ellen, hanem egymással vannak – tehát az egyszerű emberi együttlét során. Noha senki nem tudja, kit fed föl, amikor tetteivel és szavaival fölfedi magát, mégis meg kell kockáztatnia ezt, és erre sem a jócselekedetet végrehajtó ember – akinek meg kell szabadulnia alanyiságától és teljes névtelenségbe kell burkolóznia –, sem a többiek elől elrejtőző bűnöző nem vállalkozhat. Mind a kettő magányos szerzet, az egyik mindenki ellen van, a másik mindenkiért; ebből adódóan kimaradnak az emberi érintkezés teréből, politikailag jelentéktelen alakok, akik általában a züllés, a hanyatlás vagy a politikai csőd idején lépnek a történelem színpadára. Mivel lényege szerint a cselekvés a tettel együtt a cselekvőjét is fölfedi, ha a maga teljességében kíván megjelenni, nem nélkülözheti a fényes ragyogást, amit valaha glóriának nevezünk, s amire kizárólag a nyilvánosság birodalmában lehet szert tenni.

Ha a cselekedet nem fedi föl a cselekvőjét, a cselekvés elveszti sajátos jellegét, és már nem más, mint a teljesítmény egyik formája. Akkor pedig tényleg nem kevésbé egy megadott cél elérésének az eszköze, mint az alkotás, ami a tárgyak előállításának az eszköze. Minden olyan esetben ez következik be, amikor oda az emberi együttlét: amikor az emberek már csak egymásért vagy egymás ellen vannak, mint például a mai hadászati területén, ahol a saját maguk számára kedvező és az ellenség számára kedvezőtlen célkitűzések elérése érdekében, az erőszak eszközével szállnak harcba. Az ilyen esetekben, amilyenek persze mindig is léteztek, a beszéd csakugyan „merő locsogássá” válik, mindössze a célok elérésének újabb eszköze lesz, akár az ellenség megtévesztését szolgálja, akár a lakosság elvakítását a propagandával; a szavak itt semmit nem tárnak föl – legfeljebb a tett fed föl bármit is, ám ez a teljesítmény, az összes többi teljesítmény mintájára, nem fedheti föl a cselekvő *kiléjét*, egyedi és összeteveszthetetlen személyazonosságát.

Ebben az esetben a cselekvés már elvesztette azt a minőségét, hogy több legyen tisztán termékeny tevékenységnél. Amelynek – a használati tárgyak egyhangú elkészítésétől kezdve egészen az ihletett műrecek megalkotásáig – nincs azon túlmutató jelentése, mint ami az elkészült termékben föltárul, és semmi többet nem szándékozik megmutatni annál, mint ami az előállítási folyamat végén szemmel látható. A névtelen cselekvésnek, amelyhez nem lehet cselekvőt kapcsolni, nincsen jelentése, míg a műalkotás attól függetlenül őrzi meg jelentőségét, hogy ismerjük-e a szerzőjét. Az „ismeretlen katona” első világháborús emlékművei azt tanúsítják, hogy akkoriban még mindig élt az igény egy megdicsőíthető, beazonosítható „kicsoda” iránt, szükségük volt valakire, akinek a négyévi tömegmészárlás föltárhatható a személyét. Az, hogy nem

akaródzott elismerniük a kegyetlen tényt, miszerint senki nem azonosítható a háború cselekvőjeként, valamint az ezt a vágyat övező csalódottság szülte meg az „ismeretlen” emlékművét, vagyis mindazokét, akiket a háború megfosztott, ha nem is teljesítményüktől, de az emberi méltóságuktól.

Az emberi ügyek esendősege

Cselekedni, nem úgy, mint alkotni, sohasem lehet elszigetelten; az elszigetelődés a cselekvés képességétől való megfosztottságot jelenti. A cselekvés és a beszéd nem kevésbé igényli a környezetében mások jelenlétét, mint amennyire az alkotás is számot tart a természeti környezetre, hogy anyagot merítsen belőle, valamint a világ jelenlétére, ahol kész termékét elhelyezheti. Az alkotás állandó kapcsolatban áll az azt körülvevő világgal; a cselekvés és a beszéd állandó kapcsolatban áll a tettek hálójával és a többi ember szavaival, amelyek körülveszik. A többiektől elszigetelt „erős emberbe” vetett hit, aki egyedülállóságának köszönheti az erejét, vagy egyszerű babona, amely arra az illúzióra épül, hogy az emberi ügyek birodalmában bármit is meg lehet „alkotni” – például intézményeket vagy törvényeket „alkothatunk”, ugyanúgy, ahogy asztalokat és székeket, illetve „jobbá”, esetleg „rosszabbá” tehetjük az embereket⁷ –, vagy tudatos lemondás mind a politikai, mind a nem politikai cselekvésről, abban az utópikus reményben, hogy az emberekkel is úgy bánhatunk, mint bármelyik másik „anyaggal”.⁸ Az az erő, amire az egyénnek a termelőfolyamat során szüntelenül szüksége van, a cselekvés szempontjából jóformán értéktelen, tekintet nélkül arra, hogy szellemi erősségről vagy tisztán anyagi természetű erőkről van szó. A történelem számtalan példával szolgál az erős és kiváló ember tehetetlenségéről, aki nem képes élni embertársai segítségével, a közös cselekvés lehetőségével. Balsikerét gyakran a sokak végzetes alacsonyabbrendűségének tudják be, vagy annak a számlájára írják, hogy egy-egy kiemelkedő személyiség milyen bosszúságot vált ki a középszerű emberekből. Az ilyen megfigyelések, legyenek bármennyire is igazak, nem érintik a dolog lényegét.

Ahhoz, hogy érzékeltessük, miről is van szó, érdemes földéznünk, hogy az ógörög és a latin, az újkori nyelvektől eltérően, a „cselekedni” igét két különálló, mégis összefüggő szóval fejezi ki. A két görög ige, az *archein* („kezdeni”, „vezetni”, majd „uralni”) és a *prattein* („átmenni”, „véghezvinni”, „befejezni”), megfelel a latin *agere* („mozgásba hozni”, „irányítani”) és *gerere* (eredeti jelentése szerint „elszenvedni”) ige-
nek.⁹ Itt úgy tűnik, mintha minden cselekvést két rész-
osztánának, az egymagában álló személyhez köthe-

tő kezdetre, valamint a véghezvitelére, amikor csatlakozik hozzá a sokaság, mely a vállalkozást végigkíséri, „elszenvedni” és befejezi. Nem csupán a fogalmak esnek egybe, használatuk története is nagyban megegyezik. Az eredetileg a cselekvés második felére, a teljesítmény elérésére vonatkozó szót – a *prattein* és a *gerere* szavakat – idővel mindkét esetben a cselekvés általános értelme töltötte meg, és elkülönült tőle a cselekvés kezdetét jelölő szavak jelentése, legalábbis a politika nyelvzetén. Az *archein*t főleg akkor kezdték használni, ha az „uralni” és „vezetni” tartalmat kapcsolták hozzá, az *agere* pedig már inkább az „irányítást” jelentette, mintsem a kezdő lendület megadását.

A kezdő és a vezető szerepe tehát, aki *primus inter pares* volt (Homérosznál király a királyok között), az uralkodó szerepévé változott át; a cselekvés eredeti egymásrautaltsága, ahol az indító és irányító a többiek segítségétől függ, a követői pedig a közös cselekvés alkalmaitól, amelyeket ő teremt számukra, két egészen eltérő rendeltetésre esett szét: a parancsolásra, ami az uralkodó kiváltsága, illetve a végrehajtás alattvalói kötelességére. Ez az uralkodó egyedül van, és a kényszerrel, amit alkalmaz, ugyanúgy elszigeteli magát a többiektől, ahogy az elején a cselekvés elindítóját is elszigetelte tőlük a kezdeményezése, mielőtt társakat talált volna hozzá. A kezdeményező és a vezető ereje mindazonáltal csakis a kezdeményezésben és a kockázatvállalásban nyilvánul meg, nem a tényleges eredményben. A sikeres uralkodó sokszor éppen azt

tulajdonítja magának, amit valójában mások értek el – Agamemnón, aki király volt, és nem uralkodó, ezt soha nem engedhette volna meg magának. Az uralkodó ebben az esetben úgymond kisajátítja azok erejét, akiknek a segítsége nélkül semmit nem érhetett volna el. Így alakul ki a rendkívüli erő családja látszata, és vele együtt az erős ember tévképzete is, aki hatalmát az egyedüllétének köszönheti.

Mivel a cselekvő mindig más cselekvő lények között mozog, akikkel állandó kapcsolatban áll, sohasem kizárólag „megtevője”, hanem minden esetben egyúttal elszenvédője is annak, ami történik. Tenni és elszenvedni mintha csupán egyazon érme két ellentétes oldala volna, s a történet, amelyet a cselekvés útjára indít, a rá következő tettekből és mindezek együttes elszenvedéséből áll. Ezek a következmények határtalanok, hiszen a cselekvés, noha úgyszólván a semmiből jön, olyan közegben zajlik, ahol minden reakció láncreakciót idéz elő, és minden folyamat új folyamatot indít el. Mivel a cselekvés olyan lényekre gyakorol hatást, akik saját cselekvésre képesek, reakciójuk a válaszon túl minden esetben új és másokat is érintő cselekvést indít el a maga útján. Az emberek cselekvése és reakciója tehát soha nem zárt körben fut le, és sohasem szorítkozhat megbízhatóan két résztvevőre. Ez a határtalanság nem csak a szó szűkebb értelmében vett politikai cselekvésre vonatkozik, mintha az emberi kölcsönhatások határtalansága csupán a benne részt vevő emberek határtalan sokaságából következne, amit ki lehetne kerülni, ha cselekvésünket korlátozott keretek és jól behatárolható körülmények közé szorítanánk; a legkorlátosabb körülmények között lejátszódó legapróbb cselekvés is magában rejti a határtalanság magvát, mivel egyetlen tett, s olykor csupán szó, elegendő az egész fölállás megváltoztatásához.

A cselekvés ráadásul, konkrét tartalmától függetlenül, mindig kapcsolatokat hoz létre, így lényege szerez arra irányul, hogy minden korlátot föloldjon és áthágjon minden határt.¹⁰ Az emberi ügyek birodalmában léteznek korlátok és határok, de soha nem szolgáltatnak neki olyan keretet, amely megbízhatóan kiállná az új és új generációk óhatatlan beözönlését a világba. Az emberi intézmények és törvények, egyáltalán az emberek együttélését érintő ügyek esendősége a megszülethetőség emberi állapotában gyökerezik, és meglehetősen kevés köze van az emberi természet esendőségéhez. A magánbirtokot körülvevő kerítés, amely gondoskodik az egyes háztartások korlátairól, a nép fizikai önazonosságát szavatoló és annak lehetőségét megteremtő területi határok, valamint az előbbi politikai létezését biztosító és lehetővé tevő törvények éppen azért olyan jelentősek az emberi ügyek stabilitására nézve, mert a lejátszódó tevékenységekhez magában az emberi ügyek birodalmában nem társulnak ilyen korlátozó-védőmező alapelvek. A törvényi kor-

látások sohasem nyújtanak teljességgel megbízható védelmet az állam berkein belül zajló cselekvéssel szemben, ahogy a területi határok sem védenek meg teljesen biztosan a kívülről érkező cselekvéstől. A cselekvés határtalansága mindössze kapcsolatokat építő roppant képességének, azaz sajátos termékenységének másik oldala; az önmérséklet, az önkorlátozás ősi érénye épp ezért csakugyan a par excellence politikai érények egyike, s ugyanígy, a par excellence politikai kísértés tényleg a *hübrisz* (mint a cselekvés lehetségeségeiben oly járatos görögök jól tudták), nem pedig a hatalom akarása, ahogyan hinni volnánk hajlamosak.

Míg azonban a cselekvés határtalanságával szemben nyújthatnak némi biztosítékot a valamennyi államformában föllelhető korlátozások és határok, arra teljesen alkalmatlanok, hogy kiküszöböljék a cselekvés másik kiemelkedő jellegzetességét: veleszületett kiszámíthatatlanságát. Ez a kérdés nem egyszerűen arról szól, hogy lehetetlen előre látni egy adott cselekedet összes logikai következményét – ebben az esetben ugyanis az elektronikus számítógép képes lehetne megjósolni a jövőt –, hanem közvetlenül a cselekvés kimeneteleiből, a történetből fakad, amely abban a pillanatban elkezdődik és kialakul, amint a tett röpké pillanata már a múlté. Az a bökkenő, hogy a majdani történet értelme – lett legyen bármilyen jellegű és bármi is a tartalma, játszódjon akár a nyilvánosság előtt, akár a magánéletben, sok vagy kevés szereplő részvételével – a maga teljességében csak azután bontakozik ki, hogy véget ért. Az alkotással ellentétben, ahol az elkészült terméket a mester szeme előtt lebegő előzetes kép vagy minta fényében lehet megítélni, a cselekvés menetét és így az összes történelmi folyamatot megvilágító fény csak az egész legvégén gyullad föl, gyakran olyankor, amikor már minden résztvevő meghalt. A cselekvés csak a történet mesélője, azaz a reá visszapillantó történész előtt tárul föl teljesen, aki valóban mindig jobban átlátja az egész történetet, mint a résztvevői. A szereplők saját számvetései, jóllehet elvéve akár tökéletesen szavahihető beszámoló is nyújthatnak a szándékaikról, céljaikról és ösztönzéseikről, a történész kezében pusztán hasznos forráanyaggyá válnak, és sem jelentőségükben, sem igazságtartalmukban nem vetekehetnek az ő történetével. A mesélő elbeszélésével maga a cselekvő szükségképpen nem is szembesülhet, legalábbis amíg cselekszik vagy amíg a cselekedete következményeinek foglya, mivel tettének számára nem az az értelme, ami a belőle következő történetből kibomlik. Habár a történet megkerülhetetlenül a cselekvésből következik, mégsem a cselekvő, hanem a mesélő az, aki fölismeri és „megalkotja” a történetet. ■ ■ ■

- 1 Arendt művének alapfogalmai a cselekvés mellett a természettel folytatott anyagcsere, vagyis a munka (*labor*), valamint a használatba vehető tárgyak és az élvezhető művek megalkotása, tehát a dolgozás (*work*) megkülönböztetésére épülnek, amelyeket a megjelenés előtt álló könyv megelőző fejezeteiben tárgyal. (A fordító megjegyzése.)
- 2 A pszichológia és a biológia legújabb megállapításai is ezt a leírást támasztják alá. Ezek is hangsúlyozzák a beszéd és a cselekvés belső rokonosságát, spontaneitását és gyakorlati céltalanságát. Lásd különösképpen Arnold Gehlen, *Der Mensch: Seine Natur und seine Stellung in der Welt* (1955), amely kiválóan összegzi a kortárs tudományos kutatások eredményeit, és értékes meglátások gazdag tárházát nyújtja. Az, hogy Gehlen, azokhoz a tudósokhoz hasonlóan, akiknek az eredményeire új elméleteit alapozza, ezeket a sajátosan emberi képességeket ugyancsak „biológiai szükségszerűségnek” tartja, vagyis szükségesnek ítéli meg egy biológiailag oly gyöngye és alkalmatlan organizmus szempontjából, mint az ember, más lapra tartozik, és szükségtelen itt tárgyalnunk.
- 3 „Hogy létrejöjjön a kezdet, teremtett az ember. A kezdet előtt nem volt még ember.” *Isten városáról*, xii/21. Dr. Földvály Antal ford.
- 4 Ágoston szerint a kettő annyira különbözik, hogy két külön szót is használ rájuk: az embert mint kezdetet az *initium* szóval jelöli, míg a világ kezdetét *principium*nak nevezi, ami a Biblia nyitó igéjének bevett fordítása. Mint az *Isten városáról* xi/32. részéből kiviláglik, Ágoston számára a *principium* szó jóval kevésbé hordoz gyökeres jelentést; a világ kezdetét „[Isten] nem úgy mondta, mintha először teremtette volna, mert az anygolokat előbb teremtette”, azt azonban a fent idézett mondatban nyíltan leszögezi, hogy az ember előtt nem volt senki.
- 5 Platón is ezért mondja, hogy a *lexis*nek („beszéd”) több köze van az igazsághoz, mint a *praxis*nak.
- 6 Utalás Homérosz soraira: „szónak szónoka légy és végbevívője a tetteknek” (Devecseri Gábor ford.). (A ford.)
- 7 Már Platón is Periklész szemére hányta, hogy nem tette „jobbá... polgártársai[t]”, sőt pályája végén az athéniak még rosszabbak voltak, mint előtte (*Gorgiasz* 515; Péterfy Jenő ford.).
- 8 A közelmúlt politikatörténetében példák sora támasztja alá, hogy az „emberanyag” fogalma immár nem csupán ártalmatlan metafora, és ugyanezt elmondhatjuk a társadalmi mérnökösödés, a modern biokémiai, agysebészeti stb. tudományos kísérletek egész me-

zőnyéről is, ahol az emberanyagot mindinkább a többi anyag mintájára kezelik és szabdossák át. Ez a műszaki szemléletű megközelítés ki-mondottan újkori jellegzetesség; az antik világ, amikor hasonló célokat kergetett, az embereket megszelídítendő és háziasítandó vadállatokhoz rokonította előszeretettel. Mindkét ügyben csak egyet lehet tenni: megölni az embert – ha nem is feltétlenül élő szervezetként, de *qua* embert.

9 Lásd különösképp az *archein* és *prattein* igék homéroszi használatát (vö. C. Capelle, *Wörterbuch des Homeros und der Homeriden* [1899]).

10 Érdemes megjegyezni, hogy Montesquieu, akit nem a törvények, hanem az azok szellemétől áthatott cselekvések érdekeltek, a törvényt az egyes létezők közötti „viszonylatok” kifejeződésének tekinti (*A törvények szelleméről*, I. könyv, I. fej.; vö. xxvi. könyv, I. fej.). Meglepő meghatározás, hisz a törvények mibenlétét mindig is a határok és korlátozások fogalmaiban ragadták meg. Montesquieu-t azonban nem annyira az érdekelte, amit a „kormányzat természetének” nevezett – akár köztársaságról, akár például monarchiáról legyen szó –, hanem a „vezérelve... ami működésre készíti, ... az emberi szenvedélyek... amelyek... mozgásban tartják” (III. könyv, I. fej. Csécsy Imre ford.).

Hannah Arendt (1906–1975): német zsidó származású amerikai politikai filozófus, *A forradalom, A totalitarizmus gyökerei és az Eichmann Jeruzsálemben* című könyvek szerzője. Az itt olvasható részlet főművéből, *Az emberi állapotból* származik, amely a Kalligram Kiadónál fog megjelenni. Legutóbb magyarul megjelent munkái: *Rosa Luxemburg* (EX Symposion, 2013/84.), *Rahel Varnhagen – Egy német zsidó nő élete a romantika korából* (Scolar, 2014), *Szervezett bűnösség és egyetemes felelősség* (Noran Libro, 2015).

Pályi Márk (Budapest, 1983): gondolkodó, szerkesztő, fordító, a Klubrádió, az EX Symposion és a Szombat folyóirat munkatársa. Adam Michniket, Bruno Bettelheimet, Etgar Keretet és sok más szerzőt egyaránt fordított, 2009-ben saját kötete jelent meg. Arendt mellett Kertész Imrével foglalkozik, róla megjelent írása, *Az írástudók uralása* széles körben meghatározóvá vált. Legutóbb megjelent munkái közé tartozik *A hang helye* (Élet és Irodalom, 2015/42.), a *Kinderkranken – Nyersanyag a nyelvről* (Élet és Irodalom, 2015/50.), a *Kertész és az élet* (Litera, 2016. április), a *Műmin – A tragédia nélküli mese* (Üveghegy, 2016. április), *A gimnázium mint polisz és a világ állandósága* (Taní-tani, 2016. május) a *„Lila köd, blódlí” – Szemelvények az Auschwitz-ábrázolás magyar diskurzusából* (Múlt és Jövő, 2016/2.) vagy a *Gondolatok a képtárban* (Balkon, 2016/3.).